

Българският национален въпрос до 1912 г.

Негативните последици от решенията на Берлинския конгрес предизвикват още през 1878 г. създаването на комитетите „Единство” във васалните формации и провеждането на Кресненско-Разложкото въстание, което завършва с неуспех и масови репресии.

В края на 80-те години и началото на 90-те години на 19 век се правят няколко опита за създаване на революционни комитети в големите български просветни центрове в Европейска Турция и един от тях завършва с успех. На 23 октомври 1893 г. в Солун шестима лекари и учители учредяват комитет, положил началото на вътрешната организация. Нейното първоначално наименование вероятно е било Македонска революционна организация (МРО). За председател е избран д-р Христо Татарчев, а за секретар Дамян Груев. Изработен е първият устав и правилник, който не е запазен. Той поставя като основна цел на движението не прякото присъединяване към България, а автономия съгласно Берлинския договор, за да се избегнат негативните реакции на Великите сили и Балканските държави. Автономия обаче се разглежда само като стъпка към по-късното обединение с Княжеството. Първият етап от развитието на вътрешната организация продължава до 1896 г. създадени са няколко революционни комитети в Серско, Струмишко и Битолско. Привлечени са революционни дейци като Гоце Делчев, Христо Матов, Яне Сандански и др.

През Великденската ваканция на 1896 г. в мъжката гимназия в Солун е проведен първият редовен конгрес. Той приема нов устав и правилник и променя названието на Български македоно-одрински революционни комитети (БМОРК). Засилва се българският характер на организацията, като се допуска приемането не само на българи екзархисти, но и на българи партиаршисти. Последните са около 1/3 от българите във вилаетите и наближават 500 000 души. Конгресът решава да включи във вътрешната организация дружество „Тракия”.

То е създадено самостоятелно през 1895 г. от Христо Коцев и братя Геннадиеви в Одринско. Вилаетите са разделени на 6 революционни окръга с центрове Солун, Сяр, Струмица, Скопие, Битоля и Одрин. Изградена е централизирана комитетска мрежа от местни, районни и окръжни комитети начело с Централния комитет (ЦК) в Солун. Създадени са тайна поща и тайна полиция. В София е открито Задгранично представителство (ЗП), което поддържа връзки с управляващите и с многобройните бежанци.

Конгресът „избистря” революционната тактика. Революцията се възприема като добре организирано масово въоружено въстание, което ще принуди Портата да въведе автономно управление.

След 1896 г. вътрешната организация бързо се разраства. Нейни комитети са основани във всички населени места. Гоце Делчев въвежда практиката колективното полагане на клетва от цели села. Масовизирането води и до първите провал, т.нар. афери при които османската власт разкрива част от комитетската мрежа. След първата голяма афера във Винаца? през 1897 г. много дейци минават в нелегалност. Някои емигрират в

Княжеството, а други създават първите въоръжени чети. В края на 19 век броят на четите нараства и те се изравняват с комитетите в основната революционна дейност. Това принуждава ЦК през 1901 г. да изработи специален правилник за четите?. Той урежда структурата на всяка чета, организацията на четническия институт и отношенията между четите и комитетите. Гоце Делчев става главен ревизор на четите. Масовизирането води и до активизирането на противниците на революционната дейност.

През 1897 г. екзархистките дейци основават в Солун Българско тайно революционно общество с председател Иван Гарванов, директор на българското правителство. През пролетта на 1899 г. негов пратеник налага помирение. Братството е включено в БМОРК, а Гарванов става член на ЦК. След Солунската афера от 1901 г. османските власти разкриват целия ЦК без Гарванов и той оглавява вътрешната организация. Под негово председателство през 1902 г. е проведен новият редовен конгрес, гласуван е новустав и правилник и е прието името Тайна македоно-одринска революционна организация (ТМОРО). Засилва се секретният характер, за да се избегнат нови афери. Разрешава се приемането на представители и от останалите националисти. Единствен успех е постигнат с властите. В своята борба с Патриаршията те минават към Екзархията и затова единодействат с българите.

Междувременно започва и организирането на българските бежанци от Македония и Одринска Тракия ... Княжеството. Още през 1880 г. в Русе по инициатива на Васил Диамандиев е основана Българо-македонска лига? с клонове в София и Пловдив, но тя бързо се разпада. През 1884 г. по инициатива на Дим. Петков, Дим.Ризов и пак. Коста Паница в Княжеството възникват македонски комитети и братства. През лятото на 1885 г. на събрание в София те избират Централен комитет с представител Дим.Ризов и секретар К.Паница. Подобни комитети се образуват в Източна Румелия. На 10 февруари 1885 г. на събрание в София те избират Централен комитет с представител Дим.Ризов и секретар К.Паница. подобни комитети се образуват в Източна Румелия. На 10 февруари 1885 г. Захари Стоянов основава в Пловдив Македонски комитет, който през април приема името БТЦРК.

Комитетите от двете страни на Балкана са свързани с управляващите либерали на П.Каравелов и имат решаваща роля в осъществяването на Съединението от 6 септември 1885 г., но по-късно по време на кривата се рападат.

При управлението на Ст.Стамболов две столични дружества се опитват да ръководят македонските комитети. Младата македонска книжовна дружина е типична културно-благотворителна организация. Тя пропагандира македонския въпрос чрез своето списание „Лоза”, в която някои виждат първите прояви на македонизъм. Братският съюз с председател Трайко Китанчев е за съчетаване на легалната и революционната борба. След падането на Стамболов новият премиер К.Стоилов разрешава през март 1895 г. да се проведе събор на македонските комитети. Той избира ЦК с председател Трайко Китанчев. Основната цел е създаване на автономни Македония и Одринска Тракия в духа на българската държавна политика. През юли 1895 г. комитетът провежда т.нар. Мелнишка акция. Четири големи и няколко по-малки чети, водени от българския офицери и въоръжени с българско оръжие навлизат в Македония. Четата на Борис Сарафов временно завзема Мелник, друга чета опожарява Роженския манастир, а

третата подпалва помашките села около Доспат. След намесата на османските войски четите се изтеглят в Княжеството, заедно с тях и няколко хиляди българи от засегнатите региони. На 1 август Трайко Китанчев научава за неуспеха и умира от удар. През ноември 1895 г. на извънреден конгрес за председател на ВМК е избран героя от Съединението ген. Данаил Николаев. Недоволни офицери се отцепват в Български офицерски братства.

Независимо от тези протести през 1896 г. във Варна е основано дружество „Странджа” по инициатива на кап. Петко Войвода и братя Драгулеви. То си поставя същите цели и използва сходни средства.

Общ конгрес на различните организации е свикан през 1899 г. с подкрепата на правителството на Дим. Греков и избира Върховен Македоно-одрински комитет (ВМОК) с председател Борис Сарафов. Той установява пълно единоръчно действие със задграничните представители на вътрешната организация. След арестуването на Б. Сарафов за негов приемник е избран Стоян Михайловски, но силната фигура на близкия до двореца ген. Ив. Цончев води разцепление. Оформят се две крила: Цончевисти и Сарафовисти. През октомври 1902 г. крилото на Цончев провежда Горноджумайската акция по подобие на Мелнишката. Четите завземат Горна Джумая и отстъпват пред османските войски. За пръв път четите на Върховния комитет със сила са спрени от четите на вътрешната организация. Нейните ръководители смятат, че няма условия за въстание. Под натиска на Русие Стоян Да...ев забранява двете крила и прави опит да арестува водачите им. Предупредени, те минават в нелегалност и начело на четите си навлизат в Македония.

Между 2 и 4 януари 1903 г. в Солун е проведен редовен конгрес на вътрешната организация при отсъствие на много от ръководителите. Под натиска на Иван Гарванов и на Борис Сарафов местните дейци взимат решение за въстание. То е условно и подлежи на потвърждение и конкретизация от конгреси на революционните окръзи. Отсъстващите водачи се обявяват против, но не правят нищо за отмяна на решението. През април положението в Македония се изостря. Групата на „Гемиджиите” (младежи анархисти начело с Йордан Попйорданов) извършват самоубийствени атентати. Взривени са газовата инсталация на Солун, клоната на Отоманската банка и един френски параход. В началото на май голямата чета на Гоце Делчев попада в засада и при с. Баница, Сярско и воеводата е убит.

Под влияние на тези събития се провежда ко... на Битолския революционен окръг край село Смилево, начело с Даме Груев. Делегатите потвърждават решението за масово въоръжено въстание, което да започне на .. ден. Конгресът на Серски и Струмишки революционни окръзи е проведен в Пирин и решава, че населението не е подготвено и въстанието ще се изрази в активни четнически действия – т.нар. „парламентарна революция” – и ще започне на Кръстовден. Конгресът на Одрински революционен окръг е проведен на Петрова нива в Странджа. Решено е въстанието да избухне не Преобръжение, като бъде масово в планината и перманентна революция в равнината.

Най-масово протича въстанието в Битолски окръг. Активно е участието на влашкото население срещу Османската империя. Гръцки четници пък се включват на страната на Империята. Империята пък изпраща в Македония 80-хилядна войска под ръководството на Назир паша. Центърът на Битолския щаб – Смилево, удържа въстанието от 20 юли (Илинден) до 23 септември 1903 г. Упорито е отстоявана „Крушовската република”.

Въстават и част от селата в Кичевско. Много мощно е въстанието в Костурско, където фронтът е удържан до края на октомври 1903 г. В Серски окръг има надмощие левицата на Яне Сандански, която не допуска въстанически действия, с изключение на някои върховистки чети в Пиринска Македония. В Солунски окръг се предприети няколко атентата по ж.п. линиите, а в Скопски няколко чети не стигат до по-мощни действия.

На 5 срещу 6 август (Преображение) избухва въстание в Одринско, в Източна Тракия се появяват чети и са извършени атентати. В Странджанския край турската власт е практически ликвидирана и е провъзгласена Странджанската комуна начело с ВМОРО. В края на септември 1903 г. 40-хилядна турска войска смазва Преображенското въстание.

В резултат на османските ответни мерки стотици села са опожарени, избити са над 1600 души, а над 5000 жени са малтретирани. Достигната е хуманитарна катастрофа, в която без покрив остават 70 000 души, а в България идват повече от 30 000 души. Мемоарът на Генералният щаб на вътрешната организация и българският меморандум не задвижват Великите сили. Български и чуждестранни организации провеждат акции в помощ на пострадалите сред тях важно място заемат семейство Брайфорд, Томас Бъкстон, Америнаския и Българския червен кръст и Благодетелната комисия. Великобритания, Италия и Франция се изказват за бързи промени в Европейска Турция.

В отговор Австро-Унгария и Русия съставят Мюрцщегския реформен проект, който е връчен на Портата през октомври 1903 г. Той предвижда реорганизация на администрацията и на въоръжените сили с цел подобряване на българите в Македония. Външното министерство на Княжеството протестира, тъй като Мюрцщегския проект за реформи не признава проблемите в Одринско. Въпреки усилията на Великите сили Турция така и не изпълнява проекта.

Илинденско-Преображенското въстание е връх в национално-освободителните борби на македоно-одринските българи. Невъзможността на България да окаже помощ, както и противоречието с интересите на другите страни стават причина за провала му. А той носи засилване на разцеплението. В края на 1903 г. турските репресии предизвикват възстановяването на вътрешната организация. В нея се оформят три групировки-умерени „сергани” (левица) и „серафисти” (умерени върховисти). Противопоставят се мнения за централизация и изборност на местните структури.

По това време зачестяват гръцките набези. Андертските комитети нападат българите .. печат на дейността на вътрешната организация. Те са подкрепяни от митрополита на Костур – Каравангелис и от Патриаршията въобще. Същевременно сръбски в пропагандатори с оръжие се опитват да променят националното самосъзнание на македонските българи.

След поредица от окръжни конгреси през октомври 1905 г. в Рилския манастир се провежда конгрес на ТМОРО. На него е прието названието Върховна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Новият устав и правилник са близки до вижданията на „левицата”. След Рилския конгрес ВМОРО се разглежда вече като наднационална организация, а автономията на Македония и Одринско начин за постигане на свободата на всички етноси в тях.

Скоро след конгреса започват кървави вътрешни борби. Левицата става прекалено радикална сметка на социалистическите идеи, възприема Екзархията като оръдие на българския държавен империализъм. По нареждане на Яне Сандански в края на 1907 г. Т.Паница убива Иван Гарванов и Б.Сарафов. След смъртта на своя водач Даме Груев през декември 1906 г. ВМОРО е поставено пред братоубийствена война. След големия бой срещу турците при Ножот, е проведен Кюстендилския конгрес (1908 г.) и начело на ВМОРО застава умереният проценстризаторски настроен Христо Матов.

Междувременно Великите сили планират вмешателство във вътрешната политика на Османската империя, което провокира избухването на Младотурската революция през юни 1908 г. Обявено е равноправие и граждански свободи за всички народности в империята. Четите влизат от планините - основават се легални партии. Съюзът на българските конституционни клубове обединява десните и умерените от ВМОРО, които търсят национална автономия и раздаване на земята на селяните. Левицата създава своята Народнофедеративна партия, която вижда разрешение на националния въпрос в Османската империя в бъдеща федерация. И двете партии целят местно самоуправление. Скоро младотурците забравят прокламираното от тях равноправие и възстановяват репресиите. ВМОРО е принудена да възстанови нелегалната си мрежа и да започне борбата отново. В ЦК от 1911 г. влизат: Христо Чернопеев, Тодор Александров и Петър Чаулев, а по-късно и бившият цончевист Александър Протогеров.

Нерешението на българския национален въпрос естествено застава в центъра на усилията на българското общество и държава. До края на 19 век доминира еволюционния подход, осъществяван от Княжеството и Екзархията. Неуспехът на управниците в София ... принудят Портата да изпълни Берлинския договор като въведе автономия в Македония и Одринска Тракия и бавното развитие на екзархийското дело води до появата на революционно движение с вътрешна организация (ВМОРО) и Върховен комитет (ВМОК), които използват различни средства за постигане на общата цел. Неуспехите на четническите акции и на масовото въстание води до срив и разцепление в революционните организации. Неуспехът на Мюрцшегския реформен акт и предотвратяването на европейската намеса с Младотурска революция, както и конфронтацията с гърци и сърби влошават положението на българите в Европейска Турция. Все повече българи виждат единствената възможност за довършване на националното обединение чрез война между България и Османската империя.